

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu.

Čović, Borivoj

1991

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/86e90245-aeec-4ea6-996e-76cd89ebb7fd>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

UDC 903.2/.5"637/638"(497.1)+572"653"(497.1)(082)

UDC Benac A. +012+937/938+807.5(082)

YU ISBN 86-7123-032-5

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA XCV

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA
KNJIGA 27

ZBORNİK RADOVA
POSVEĆENIH AKADEMIKU
ALOJZU BENCU

Redakcioni odbor

Edina Alirejsović, Borivoj Čović, Milorad Ekmečić, Desanka Kovačević-Kojić

Glavni urednik

Borivoj Čović,

redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

SARAJEVO 1991.

KASNA HVARSKO-LISIČIČKA KULTURA U ENEOLITU

BRUNISLAV MARIJANOVIĆ

Arheološki muzej, Split

Apstrakt. Na temelju rezultata novijih istraživanja na području Hercegovine, u okviru kojih su obuhvaćena višeslojna prahistorijska nalazišta, aktualiziran je problem odnosa kasnoneolitskih i ranoeneolitskih kultura, posebno problem udjela autohtonog supstrata u formiranju kulturnog sadržaja ranog eneolita ovog područja. U ovom radu je učinjen pokušaj da se utvrdi trajanje hrvatsko-lisičićke kulture, i izvan kronoloških okvira neolita u klasičnom smislu, i njenog udjela u uobličavanju kulturne fizionomije vremena obilježenog pojavom prvih eneolitskih kultura.

Relativno je mali broj nalazišta koja, i nakon dugog vremena, zadrže svoju punu aktualnost, i da zaključci, izvedeni na osnovu podataka koje su pružila, sačuvaju svu svoju naučnu vrijednost. Dina-mičan razvoj arheologije i intenzitet istraživanja, koja u pravilu obo-gaćuju znanja i otvaraju nove probleme, nerijetko su zahtijevali kori-giranje ili bitnije mijenjanje ranije postavljenih teza, posebno onih iznesenih prije više decenija. Neolitsko naselje u Lisičićima kod Ko-njica, jedno od eponimnih nalazišta hvarsko-lisičićke kulture i koje ima ključni značaj za poznavanje njene hercegovačke varijante, spada u tu manju grupu lokaliteta. Vremenska distanca od četiri decenije, koliko je proteklo od njegovog otkrića, nije ni najmanje uticala na prvu ocjenu njegove vrijednosti, a sve bitne odrednice hercegovačke varijante hvarsko-lisičićke kulture, onako kako ih je formulirao A. Be-nac i danas zadržavaju svoju aktualnost¹.

Posmatrano sa tog stanovišta, bavljenje hercegovačkom varijan-tom ove kulture, danas se može učiniti i depasiranim. Naš cilj, ovdje, i nije otvaranje diskusije o tim pitanjima. Ovim prilogom želimo samo dati mali doprinos zaokruživanju slike o ovoj kulturi, odnosno onoj fazi njenog razvitka koja se sve do nedavno nije dala jasnije defini-

¹ A. Benac, *Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela X, Sarajevo, 1958, str. 57 i dalje.

rati. Drugim riječima, radi se o pokušaju utvrđivanja trajanja hvarsko-lisičićke kulture i znatno izvan relativnokronoloških okvira koje određuje naselje u Lisičićima, te o pokušaju definiranja karaktera jedne takve kasne faze njenog razvoja.

Prve, sasvim ozbiljne podatke u tom smislu pružila je Velika gradina u Varvari². Vrlo razvijena stratigrafija tog nalazišta omogućila je izdvajanje nekoliko razvojnih faza, među kojima je za nas posebno zanimljiva ona najstarija — Varvara A₁. Zanimljiva, tim prije, što pripada već razvijenom eneolitu i što njenu kulturnu sliku definiraju elementi različitih eneolitskih kultura, te sa njima asocirani elementi hvarsko-lisičićke kulture³. Udio hvarsko-lisičićke kulture u fizionomiji Varvare A₁ nije skroman, već naprotiv vrlo značajan, ali su skromne mogućnosti njenog identificiranja, jer su svedene samo na tehnološke i neke tipološke odlike njene keramike⁴. To već, samo po sebi, rječito govori o osjetnom osiromašenju njenog klasičnog izraza, a pripadnost horizontu obilježenom elementima izrazitih eneolitskih kultura ukazuje jasno na trajanje hvarsko-lisičićke kulture i znatno nakon prestanka života u samim Lisičićima, što dalje pokreće i pitanje njenog razvoja u vrijeme obilježeno pojavom izrazito eneolitskih kultura. I još jedna važna činjenica: za hvarsko-lisičićku keramiku Varvare A₁ vezano je ukrašavanje kaneliranjem, i to ne kao osnovnom već kao jedinom ornamentalnom tehnikom⁵. Sama ta činjenica i ne bi bila toliko važna da B. Čović, istraživač ovog nalazišta, izričito ne navodi kako između kanelirane keramike Varvare A₁ i isto tako ukrašene keramike u samim Lisičićima ne postoje nikakve dodirne točke⁶, te da za kaneliranu keramiku na širem istočnojadranskom prostoru nisu vezana sasvim divergentna mišljenja.

Naime, problem kanelirane keramike na širem jadranskom prostoru prvi je pokrenuo S. Dimitrijević i, na osnovu raspoloživog materijala i podataka, postavio tezu prema kojoj je ovako ukrašena keramika tipno obilježje jedne nove kulture koja pripada eneolitu, a u čijem se razvoju mogu izdvojiti dva stupnja: protonakovanski i nakovanski. Samo porijeklo kanelirane keramike ovaj je autor doveo u vezu sa jednim derivatom vičanske kulture D₁ vremena, zastupljene u pećini Odmuť⁷.

Istovetnu pojavu je N. Petrić pripisao svojoj »pelješkoj kulturi ranog eneolita Dalmacije«, a porijeklo kaneliranja doveo u vezu sa vinčanskom i Bujanj—Hum I grupom⁸.

² B. Čović, *Velika gradina u Varvari — I dio (slojevi eneolita, ranog i srednjeg bronzanog doba)*, GZM n. s. XXXII/1977, Sarajevo 1978, str. 16. i dalje.

³ *Ibid.* str. 16—25, 46—53.

⁴ *Ibid.* str. 46.

⁵ *Ibid.* str. 47—48.

⁶ *Ibid.* str. 47.

⁷ S. Dimitrijević, *Problemi eneolita na istočnoj jadranskoj obali*, Pristorija jugoslavenskih zemalja, tom III, Sarajevo 1979, str. 370 i dalje.

⁸ N. Petrić, *Prethistorijske kulture Pelješca*, Pelješki zbornik I, Zagreb 1976, str. 305.

Bitno drugačije gledanje na ovaj problem iznio je A. Benac, koji se izjasnio ne samo protiv izdvajanja jedne nove kulture već i protiv kanelirane keramike kao njenog tipnog obilježja⁹.

Nedavno smo se ovim pitanjem i sami bavili i stali na stanovište da ovu keramičku vrstu treba posmatrati u okviru daljeg razvoja hvarsko-lisičićke kulture, koja jednim svojim dijelom pripada eneolitu, a sam način ukrašavanja smo pripisali kulturnim uticajima badenske i Bujanj—Hum grupe¹⁰.

Već i ovaj površan pogled mišljenja i interpretacija koje se kreću od pokušaja definiranja jedne nove kulture do potpunog odbacivanja takvih mogućnosti, uz različita tumačenja porijekla kanelirane keramike, u dovoljnoj mjeri ilustrira svu složenost problema koja ova pojava pokreće. Ovaj pregled, međutim, još uvijek ne daje potpuno jasnu sliku suštine samog problema i njegove tijesne povezanosti sa osnovnim ciljem ovog rada — pitanjem postojanja jedne sasvim kasne faze hvarsko-lisičićke kulture. Zbog toga je potrebno odmah naglasiti da je suština tog problema koncentrirana oko pitanja da li horizont sa kaneliranom keramikom označava i jednu novu kulturu ili se radi o daljem životu hvarsko-lisičićke kulture. Odgovor na to pitanje, dobrim dijelom, nudi višeslojno nalazište Ravlića pećina na izvoru Tihaljine.

Istraživano gotovo istovremeno sa Velikom gradinom u Varvari, ovo je nalazište omogućilo izdvajanje četiri osnovne faze razvoja sa odgovarajućim podfazama. Ovdje je zanimljiva faza II koja pripada hvarsko-lisičićkoj kulturi, a unutar koje je izvršeno finije stupnjevanje na etapu IIA—C¹¹. Ova podjela se poklapa sa opštom periodizacijom hvarsko-lisičićke kulture u smislu izdvajanja njene rane, klasične i kasne faze. Za naše razmatranje je posebno značajna faza IIC, kao završni stupanj razvoja ove kulture u Ravlića pećini, a koja pokazuje sljedeće opšte karakteristike: zadržavanje tehnoloških i dijela tipoloških odlika klasične faze, izrazito reduciranje tipičnog ukrasnog sistema, te dominacija ukrašavanja kaneliranjem, kao potpuno novom ornamentalnom tehnikom na ovom nalazištu¹². Dakle, gotovo identične odlike koje karakteriziraju i Varvaru A₁, razumije se u onom dijelu u kojem se to odnosi na hvarsko-lisičićku kulturu tog nalazišta.

Premda fizionomiju IIC faze Ravlića pećine u potpunosti određuje dominacija onih nalaza koji imaju neosporan hvarsko-lisičićki karakter, ne može se mimoći jedan relativno mali fond nalaza koji se sa ovom kulturom ne mogu izvorno povezati. Čak šta više, upravo ti nalazi i imaju ključni značaj za rješavanje pitanja kojim se ovdje bavimo.

⁹ A. Benac, *La désintégration des cultures néolithiques et la formation des nouveaux groupes culturels dans les Balkans du nord-ouest*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja XXI/19, Sarajevo 1983, str. 45.

¹⁰ B. Marijanović, *Ravlića pećina (Peć Mlini)*, GZM n. s. 35—36, 1980/81, Sarajevo 1981, str. 49 i dalje.

¹¹ *Ibid.* str. 22 i dalje.

¹² *Ibid.* str. 36 i dalje.

Prvu grupu tih nalaza sačinjavaju ulomci vrčeva sa zaobljenim donjim dijelom i visokim cilindričnim vratom. Ovaj tip posude, za koji je vezano i ukrašavanje kaneliranjem, potpuno je nepoznat u okviru hrvarsko-lisičićke kulture i moguće ga je povezati jedino sa odgovarajućim badenskim tipovima, a tu vezu pojačava i kanelirani ukras¹³.

Druga grupa nalaza je izvorno vezana za sasvim drugi kulturni kompleks. Riječ je o nešto manjem broju nalaza koje je moguće dovesti u vezu samo sa Bubanj—Hum I grupom, a među njima posebno mjesto zauzima ulomak poklopca koji i u tipološkom pogledu i prema ornamentalnim karakteristikama ima direktnu analogiju u odgovarajućem primjerku sa Hisara¹⁴.

U vezi sa ove dvije grupe nalaza potrebno je naglasiti dvije važne činjenice. Prvo, da je njihov broj neusporedivo manji od onih nalaza koji se neosporno mogu pripisati hvarsko-lisičićkoj kulturi; i drugo, da su tehnološka svojstva ove keramike u potpunom skladu sa ostalim keramičkim nalazima ove faze. Zbog toga se, smatramo, moraju odbaciti sve kombinacije koje bi prisustvo ove dvije grupe nalaza posmatrale kao posljedicu populacionog miješanja nosilaca različitih kulturnih grupa. Čak šta više, upadljiva podudarnost u tehnici izrade ne dopušta mogućnost ni da se radi o importu. Drugim riječima, radi se o lokalnoj produkciji potpuno novih tipova keramičkih posuda do koje je moglo doći samo pod uticajem onih kulturnih područja za koja su oni izvorno vezani. To je vrlo važna okolnost, jer ukazuje na nužnu sinkronizaciju ove faze Ravlića pećine sa badenskom i Bubanj—Hum I grupom, a to znači, i sa onim odsjekom eneolita unutar kojeg se te kulture razvijaju.

Ova kratko izložena, ali u izvornoj publikaciji detaljno obrazložena zapažanja ukazuju na svu složenost kulturne fizionomije IIC faze Ravlića pećine, što zahtijeva, istovremeno, i njeno interpretiranje, te kulturno i kronološko definiranje.

U tom pokušaju se mora poći od činjenice da osnovnu masu nalaza karakterizira hvarsko-lisičićka keramika koja se ne prepoznaje samo po tipološkim, već u mnogo većoj mjeri, po tehnološkim karakteristikama. Već ta činjenica, nesumnjivo, ukazuje da IIC faza predstavlja krenološki i kulturni nastavak prethodnog razvoja, te da je nosilac tog razvoja ona ista populacija koja ga je kreirala i u toku razdoblja koje je neposredno prethodilo. Ovdje želimo naglasiti upravo tu činjenicu, jer je ona od presudnog značaja i za kulturnu interpretaciju ove faze u cjelini, posebno s obzirom na pokušaje definiranja potpuno novih kultura — nakovanske i pelješke, i to pretežno na bazi prisustva kanelirane keramike. Iako smo i sami mišljenja da kanelirana keramika nema obilježja autohtone tradicije, nismo skloni prihvatanju takve interpretacije ne samo zato što ona u Ravlića pećini predstavlja samo jednu od karakteristika IIC faze već i zbog toga što takav pristup podrazumijeva jedan značajan metodološki nedostatak.

¹³ *Ibid.* T. XXIX, 1—4.

¹⁴ *Ibid.* T. XXX, 1—3; T. XXXII, 1—7; T. XXVIII, 11.

Naime, kanelirana keramika na ovom, ali i na svim ostalim danas poznatim nalazištima, dolazi kao jedna vremenski ograničena pojava koja nema direktne veze ni sa ranijim a ni kasnijim kulturnim razvojem ovog područja. Odnosno, pojavu kanelirane keramike nije moguće dokazati nikakvom internom evolucijom, jednako kao što u toku daljeg razvoja nije moguće dokazati bilo kakav njen značaj u uobličavanju kulturne slike na širem prostornom i kronološkom planu.

Prema tome, metodološki nedostatak o kojem je riječ leži u činjenici da definiranje jedne potpuno nove kulture nije praćeno i definiranjem njene evolucije, i to od početka formiranja do njene razgradnje ili pretapanja u neki drugi izraz. Šta više, genezu i dalji razvoj takve jedne kulture i nije moguće braniti, jer njena osnovna karakteristika — kanelirana keramika — predstavlja vremenski ograničenu pojavu u kontekstu koji ne dopušta bilo kakvu ozbiljniju raspravu o potpuno novoj fizionomiji i kulturnom izrazu.

IZNESENA ZAPAZANJA SU, OSIM TOGA, VRLO VAŽNA I ZBOG UTVRĐIVANJA PORIJEKLA KANELIRANJA U IIC FAZI RAVLIĆA PEĆINE. Naime, očigledna podudarnost jednog broja nalaza sa dijelom badenskih i Bubanj—Hum I karakteristika podrazumijeva i vrlo ozbiljno uključivanje obje te pojave u raspravu o mogućim izvorima ovog načina ukrašavanja. Šta više, uzimajući tu u obzir još samo mogući udio autohtone tradicije, obje spomenute kulture predstavljaju i krajnji domet u tom pogledu. Naime, moramo odmah naglasiti da, po našem mišljenju, vinčanska kultura u tom smislu nije mogla imati nikakvu značajniju ulogu, i to iz najmanje dva razloga. Prvo, zbog toga što njena manifestacija u Odmutu predstavlja gotovo završni stupanj razvoja te kulture, u kojem se zapažaju mnogi znaci opšte degeneracije, pa bi zbog toga bilo vrlo teško pretpostaviti da jedna kultura na samom kraju svog postojanja pruži tako snažan impuls koji bi rezultirao širenjem jedne ornamentalne pojave na tako ogromnom prostoru kao što je istočna jadranska obala i njeno zaleđe. I drugo, ako hvarsko-lisičićka kultura u Lisičićima već u svojoj klasičnoj fazi poznaje i taj način ukrašavanja, onda bi bilo mnogo prirodnije da taj poticaj dođe upravo iz Lisičića. a ne iz okvira vinčanske kulture.

Činjenica je, također, da i sami Lisičići pružaju vrlo skromne mogućnosti za traženje rješenja na pitanje koje se ovdje postavlja. Nije, naime, sporno da je kaneliranje jedna od karakteristika ornamentalnog sistema na ovom nalazištu, ali je vrlo problematično traženje rješenja upravo u tom pravcu. Kod te konstatacije imamo u vidu dvije činjenice. Prvo, da u Ravlića pećini IIB, dakle, fazi koja je sinkronizirana upravo sa klasičnim Lisičićima, ovaj način ukrašavanja nije poznat. I drugo, da je faza IIC dobrim dijelom istovremena sa završnim slojevima Lisičića, odnosno onom fazom njihovog razvitka kada se zapažaju očigledni znaci degeneracije. Taj proces i njegov karakter odlično definiraju zapažanja A. Benca, koji je naglasio da »gornji slojevi pokazuju tendenciju raslojavanja ornamentalnog sistema i njegovo osiromašenje, a fina i gruba keramika se sve više objedinjuje u jedan

dosta bezličan izraz¹⁵. Prema tome, kanelirana keramika Ravlića pećine je vezana za vrijeme kada se taj način ukrašavanja gasi i u samim Lisičićima pa bi, jednako kao i u slučaju vinčanske kulture, bilo vrlo vjerovatno da je upravo to nalazište dalo impuls širenju tog načina ukrašavanja ne samo na istočnoj jadranskoj obali već i u samoj Ravlića pećini. Ovo, tim prije, što je hvarsko-lisičićka kultura poznata još na dva nalazišta — Popov do kod Goražda i Gradac u Donjem selu kod Konjica, ali u jednom krajnje reduciranom obliku i, praktično, prepoznatljiva isključivo na osnovu tehnoloških i, dijela tipoloških odlika keramičkog materijala. Premda je to i iz ovakve formulacije sasvim jasno, ipak ćemo naglasiti da na keramici ovih nalazišta potpuno nedostaje ornamentika.

I bez nekog posebnog udublivanja u iznesene činjenice, potpuno je jasno da hvarsko-lisičićku kulturu u gornjim slojevima Lisičića i druga dva nalazišta u cjelini karakterizira potpuno istovjetan proces za koji je najbolje upotrijebiti već spomenutu formulaciju A. Benca vezanu za naselje u Lisičićima: raslojavanje ornamentalnog sistema, njegovo reduciranje i pretvaranje u prilično bezličan izraz. Ova formulacija, međutim, ne implicira i zaključak o relativno brzom nestajanju ove kulture, jer i Varvara A₁ i Ravlića pećina takav zaključak ne dopuštaju. Upravo, to je vrlo važna okolnost jer se, u očigledno degeneriranoj kulturi, pojavljuje jedan značajan kvalitet — ukrašavanje kaneliranjem — koji koincidira i sa pojavom elemenata vezanih za badensku i Bubanj—Hum grupu. Kako je tehnika kaneliranja u Lisičićima praktično napuštena, te kako ta ista tehnika predstavlja značajnu karakteristiku i jedne i druge kulture, očigledno je da to koincidiranje nije ni malo slučajno, odnosno da se radi o međusobno povezanim pojavama. U tom kontekstu se i badenski i Bubanj—Hum tipovi posuda iskazuju samo kao pokazatelj izvora, pa prema tome i kao element sekundarnog značaja, dok kanelirana keramika odražava pravi karakter povezanosti hvarsko-lisičićke sa badenskom i Bubanj—Hum grupom. Za razliku od vrlo ograničenog prihvaćanja malog broja keramičkih tipova, ukrašavanje kaneliranjem se iskazuje kao daleko raširenija, prihvatljivija, pa prema tome, i kao znatno važnija pojava. Vjerovatno je tome doprinijela i činjenica da taj način ukrašavanja ne predstavlja potpuno stranu i nepoznatu pojavu čijim se prihvaćanjem samo oživljava jedna stara tradicija.

Povezivanje porijekla kanelirane keramike u kasnoj fazi hvarsko-lisičićke kulture sa badenskom i Bubanj—Hum I grupom, otvara velike probleme oko karaktera te veze, jer se radi o prostorno vrlo udaljenim pojavama. Zbog toga ovdje moramo posebno naglasiti da ovo povezivanje ne podrazumijeva nikakve direktne kontakte, već se radi o indirektnim vezama. Naime, naša nalazišta se samo uklapaju u jedan vrlo složen mehanizam kontakata među različitim kulturnim kompleksima. Kod te konstatacije, imamo u vidu činjenicu da je na crnogorskim i albanskim nalazištima, koja se pojedinim svojim korizontima uklapaju u ovaj

¹⁵ A. Benac, *Sjeverozapadni Balkan na prelazu iz neolitskog u metalno doba*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Radovi knj. VI, 1970/71, Sarajevo 1971, str. 266.

relativnokronološki okvir, moguće sasvim pouzdano izdvojiti i one elemente koji se mogu dovesti u vezu sa badenskom i one koji su vrlo bliski Bubanj-Salcuša-Krivodol Komplexu¹⁶. S obzirom na tu činjenicu, prisustvo kanelirane keramike na našim nalazištima, kao posljedice kulturnih uticaja sa područja badenske i Bubanj-Hum I grupe, ne treba uzimati kao neobičnu pojavu, jer se i albanska i ornogorska nalazišta iskazuju kao posrednik širenju tih uticaja na najvećem dijelu istočne jadranske obale.

Ostavljajući sada po strani samo pitanje izvora kanelirane keramike, ovdje je potrebno, posebno, naglasiti još jednu činjenicu. To je očigledno kroonološko koegzistiranje hvarsko-lisičićke kulture i eneolitskih kultura, badenske i Bubanj-Hum I prije svega. Ovo kronološko koegzistiranje, očigledno, pokazuje da se hvarsko-lisičićka kultura ne može posmatrati isključivo kao kasnoneolitska pojava, već da u njenom razvitku postoji i jedna faza koja sigurno pripada eneolitu. Ta konstatacija ne bi smjela biti sporna, a jedino pitanje oko kojeg može biti diskusije, jeste da li se ta faza hvarsko-lisičićke kulture može smatrati i predstavnikom ranog eneolita ovog područja. Po našem mišljenju, ni to pitanje ne bi trebalo biti sporno, ako se uzmu u obzir sljedeći razlozi:

1. Nije poznato nijedno neolitsko nalazište u Hercegovini u kojem bi se prestanak života mogao povezati sa nastupanjem bilo koje nove kulturne grupe, niti se prestanak života u njima može povezati sa bilo kakvim drugim vanjskim uzrocima.

2. Na današnjem stupnju istraženosti, nije moguće identificirati niti jednu kulturnu grupu koja bi se u kronološkom smislu mogla interpolirati između hvarsko-lisičićke kulture i kasnijih eneolitskih manifestacija.

3. Očigledna degeneracija hvarsko-lisičićke kulture, dokumentirana u gornjim slojevima Lisičića, Popovom dolu kod Goražda i Gradcu u Donjem selu kod Konjica, ne može se poistovetiti i sa potpunim iščezavanjem te kulture i, pogotovo, njene populacije, što ubjedljivo dokazuje Varvara A₁ i Ravlića pećina IIC. Budući da degeneracija ove kulture ne rezultira i njenim potpunim iščezavanjem, očigledno je da se radi o relativno kratkotrajnom procesu kojim se samo mijenja klasični hvarsko-lisičićki stil i lako prepoznatljiva fizionomija.

4. U mijenjanju klasičnog hvarsko-lisičićkog izraza sudjeluju i vanjski činioci, zahvaljujući kojima već započeta opća degeneracija prima karakter novog razvojnog procesa. Kako se sudjelovanje vanjskih činilaca ispoljava u obliku kulturnih uticaja eneolitskih kultura — badenske i Bubanj-Hum I grupe, te kako to u okviru hvarsko-lisičićke kulture podrazumijeva i usvajanje jednog dijela njihovih karakteristika, čitav taj proces se može označiti procesom eneolitizacije ove kasnoneolitske kulture. U tom smislu se ona i može smatrati predstavnikom ranog eneolita ovog područja. Odnosno predstavnikom ranog

¹⁶ S. Dimitrijević, *Problemi eneolita...* str. 374. F. Prendi, *La civilisation préhistorique de Maliq*, Studia Albanica I, Tirana 1966, str. 258—261.

eneolita se može smatrati ona njena faza u kojoj se kanelirana keramika javlja kao posljedica uticaja sa područja badenske i Bubanj-Hum grupe.

Premda je ovo izlaganje bilo koncentrirano samo na hercegovačku varijantu hvarsko-lisičićke kulture, treba naglasiti da izrazite podudarnosti u stratigrafskoj slici između naših nalazišta i većeg broja nalazišta na obali i otocima¹⁷ ukazuju i na podudarnost razvojnih procesa na čitavom teritoriju hvarsko-lisičićke kulture, pa bi se prethodno izvedeni zaključak o karakteru kasne faze hercegovačke varijante, vjerovatno, mogao primijeniti na hvarsko-lisičićku kulturu u cjelini.

LA CULTURE RÉCENTE DE HVAR-LISIČIĆI A L'ÉNÉOLITHIQUE

Résumé

Les recherches effectuées depuis longtemps sur la localité Lisičići près de Konjic, l'une des trouvailles éponymes de la culture de Hvar-Lisičići et très importante pour la connaissance de sa variante herzégovinienne, sont toujours actuelles. Les recherches récentes sur les localités aux plusieurs couches ont ouvert le problème de son étude exclusive comme une manifestation néolithique récente.

Les recherches effectuées sur la localité Velika gradina à Varvara et à Ravlića pećina avaient montré que dans le contenu culturel de leurs couches énéolithiques la place importante occupe aussi la culture de Hvar-Lisičići, associée aux éléments des cultures énéolithiques anciennes. La culture de Hvar-Lisičići est représentée dans ces couches sous la forme réduite pour nombreuses caractéristiques typiques de son expression classique, avec la réduction importante de son système ornamental. Mais, malgré tout cela elle représente une composante la plus nombreuse de pourcentage dans une telle structure complexe de l'énéolithique ancien. De l'autre côté, les éléments n'appartenant pas à cette culture doivent être liés aux autres régions et aux autres complexes culturels, ils n'ont pas le caractère d'importation et ils ne marquent pas le processus de stratification du substrat autochtone, mais ils sont la conséquence des influences culturelles. Comme l'un des résultats de ces influences est la décoration par les cannelures. Grâce à de bonnes analogies, on peut sûrement supposer que ces cannelures sont en rapport avec la culture de Beden et de Bubanj-Hum I, c'est-à-dire qu'il s'agit de leurs influences sur le substrat autochtone. Cette influence, probablement, ne reflète pas l'existence des contacts directs entre les représentants de la culture de Hvar-Lisičići d'un côté et des représentants du groupe de Baden et de Bubanj-Hum de l'autre côté ayant en vue que ces cultures sont territorialement assez éloignées. Il est beaucoup plus vraisemblable que c'est la conséquence d'une influence directe parce que la céramique cannelée provenant des localités énéolithiques en Herzégovine peut être insérée dans ce phénomène largement élargi depuis l'Albanie du nord jusqu'à la côte adriatique du nord. Ayant en vue le fait que la culture de Hvar-Lisičići est réduite par quelques caractéristiques très importantes de son expression typique, que dans son contenu se manifestent les changements importants, et que ces changements sont le résultat des influences des cultures énéolithiques, il est certain que tout ce processus peut être marqué comme le processus de l'énéolithisation dans lequel la phase récente de la culture de Hvar-Lisičići est marquée comme le représentant de l'énéolithique ancien en Herzégovine.

¹⁷ Usporediti podatke: B. Čović, *Velika gradina u Varvari...* str. 49 i dalje. Č. Marković, *Neolit Crne Gore*, Beograd 1985, str. 31 i dalje, 53 i dalje. N. Petrić, *Prehistorijske kulture Pelješca...* 303 i dalje.